

zije u hrvatskoglagoljskim tekstovima zastupljene ponajprije u rubrikama liturgijskih tekstova, toga tipa kraćenja ima i u *Knjizi: so* za *so(ldin)*, gdje zbog posve predvidljiva konteksta nema zapreka za razumijevanje smisla. Kraćenje je katkad na rubu razumljivosti zbog moguće dvosmislenosti kratice: *prestat* > *presta(vi)t*, *poi* > *po(bo)i*. Opisani problemi očigledno su i samomu autoru predstavljali poteškoću, što se vidi u njegovu nedosljednu razrješavanju kratice: neke nisu uopće razriješene, npr. *škrestie* > *š(a)kreštie* 222r (212r), *pričešćnju* > *pričešć(e)nju* 200r (190r), *mešriju* > *meš(tr)iju* 223r (213r); pri različitim je kraćenjima istoga leksema kadšto rekonstruiran drukčiji oblik, pa se ne uočava koju njegovu inačicu autor drži osnovnom (kao u *čtrt(a)k'* 200r (190r), *četr(ta)k* 208r (198r), ali i *č(e)t(v)rtak* 214r (204r); neke su kratice jednom razriješene, a drugi put nisu (pa se pojavljuje *pšno*, ali i *pš(e)no*). Upravo je ta nedosljednost jedina bitna zamjerka autoru, iako se zbog brojnih i neuobičajenih načina kraćenja autorova nesigurnost može razumjeti.

Naposlijetku, valja pozdraviti još jedno vrijedno izdanje Državnoga arhiva u Pazinu. Objavljeni rukopis nudi bogat korpus za raznovrsna istraživanja, a sadrži osobito zanimljive i vrijedne podatke za povijest hrvatskoga književnoga jezika i povijesnu dijalektologiju.

IVANA ETEROVIĆ

ЕМИЛИЈА ЦРВЕНКОВСКА, ЛИЛЈАНА МАКАРИЈОСКА, *Орбелски триод*, Институт за македонски јазик »Крсте Мисирков«, Скопје 2010., 392 str.

Knjiga *Orbelski triod* koju su priredile dvije autorice, Emilija Crvenkovska i Liljana Makarijoska, objavljena je kao 10. broj serije *Stari tekstovi* Instituta za makedonski jazyk »Krstе Misirkov«. *Orbelski triod* crkvenoslavenski je rukopis makedonske redakcije nastao u 13. st. u zapadnoj Makedoniji, a potječe iz Ohridske književne škole. Čuva se u Ruskoj nacionalnoj biblioteci u Petrogradu u zbirci Verković pod signaturom *F. p. I. 102. sv. 124/4* i *124/10*. Rukopis je dobio ime po mjestu u kojemu je pronađen, Orbele u Debarskom.

Uz minej i oktoih, triod (himnografski zbornik) kao liturgijski priručnik

koji se upotrebljava u određenome razdoblju crkvene godine, predstavlja značajan dio slavenske crkvene tradicije. Pretpostavlja se da prvi prijevod slavenskoga trioda potječe od Klimenta Ohridskoga koji je, kako svjedoče njegova žitja, preveo Cvjetni triod. S vremenom se triod, kako u strukturi, tako i u tekstu mijenjao, pa se mogu razlikovati četiri osnovna tipa. Najstariji je tip očuvan u makedonskim triodima (npr. u rukopisu koji se čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, pod signaturom *IV d 107* i *Šafaříkovu triodu* iz prve polovice 13. st.); drugi je tip također makedonski, a pripadaju mu *Orbelski*, *Kopitarev*, *Hludov* itd.; treći je očuvan u srpskim rukopisima; četvrti je tip, tzv. »bdenja«, posvjedočen u srpskim, bugarskim i vlaško-moldavskim rukopisima počevši od 14. st.

Orbelski je *triod* višeslojan tekst, odnosno sadržajno zanimljiv, jer uz triodni dio sadrži i parimejni, evanđeoske i apostolske dijelove, kao i upute iz tipikona, te apokrifni tekst *Acta Pilati*. Po svojoj strukturi predstavlja puni triod, bez podjele na posni i cvjetni dio.

Izdavanje sadrži opis rukopisa, jezičnu analizu teksta, bibliografiju rukopisa, tj. tabelarni prikaz sadržaja, tekst i fotografije rukopisa, odnosno sljedeća poglavlja: *Предговор* (str. 7), *Увод* (str. 9), *За ракописот* (str. 10–19), *Фонетски и правописни особености* (str. 20–37), *Морфолошки особености* (str. 38–47), *Синтаксички особености* (str. 48–50), *Лексички особености* (str. 51–65), *Зборообразувачки особености* (str. 66–74), *Заклучок* (str. 75–78), *Resumé* (str. 79–80), *Користена литература* (str. 81–89), *Индекс на зборовите од химнографскиот дел* (str. 93–119), *Преглед на содржината* (str. 121–129), *Текст* (str. 135–377), *Снимки* (str. 379–392).

U opisu rukopisa iznosi se kratak pregled slavenskoga prijevoda trioda. Smatra se da je prvobitni slavenski prijevod posnoga trioda preveden već u ćirilometodskome razdoblju slavenske pismenosti. Prema Klimentovu žitju, prije smrti Klimenta Ohridskoga (916. g.) bio je napravljen cjelovit prijevod trioda.

Potom slijedi povijest rukopisa koji je i prije ovoga monografskoga opisa izazivao dosta pozornosti među istraživačima, paleografima, tekstolozima, lingvistima, književnim povjesničarima, muzikolozima, liturģičarima, itd. Nadalje, u uvodnome dijelu slijedi strukturalni opis *Orbelskoga trioda*, potom sadržaj, vanjski izgled rukopisa, ornamentika, zapisi, datiranje i paleografske karakteristike.

U poglavlju o fonetsko-pravopisnim obilježjima podrobno su opisane mnoge jezične pojave. Tako se, primjerice, ističe da *Orbelski triod* ima samo jedan znak za *poluglas*, i to *ь*, (tzv. »jednojerov sustav«), dok se *ѣ* nalazi iznimno rijetko, najčešće na kraju retka, te da je to »trojusov« rukopis, tj. ima očuvana dva nazala *ѡ* i *Ѣ* kao i prejotirani *ѣ* dok se *ѣ* nije očuvao, što je karakteristika većine makedonskih tekstova. U rukopisu su zamijećena neka obilježja Ohridske književne škole, npr. pojava miješanja nazala. Opisujući sustav samoglasnika u *Orbelskome triodu* autorice su primijetile da rukopis pokazuje sve karakteristike makedonskih crkvenoslavenških rukopisa: vokalizaciju *jerova* po poznatome principu, konzervativnost u odnosu na čuvanje nazala, zamjenu nazala u izvjesnim položajima, zamjenu *ѣ* s *и*, stezanje samoglasnika, ograničenu uporabu jotiranih samoglasnika *ѡ*, *Ѣ*, *ѣ* i *ѣ*, itd.

Među konsonantskim obilježjima u rukopisu ističe se da je u vezi s epentetskim *l* prilično narušena norma u odnosu na Ohridsku književnu školu u kojoj se ono dosljedno čuva, no to je uobičajeno i u drugim crkvenoslavenškim rukopisima makedonske redakcije. Depalatalizacija mekih suglasnika jedna je od najvažnijih pojava u razvoju makedonskoga suglasničkoga sustava. Međutim, u *Orbelskome triodu* palatalnost glasova se još uvijek obilježava u nekim slučajevima, npr. iza *л*, *р* i *н* se bilježi *ю*, npr. *БЛАГОДѢТЕЛЮ*, *ВЕЧЕРЮ*. Potom se detaljno opisuju sljedeće pojave: promjene u nekim suglasničkim skupinama, asimilacija po zvučnosti do koje je došlo zbog ispadanja *jerova*, pojednostavnjivanje suglasničkih skupina, promjene u starim suglasničkim skupinama, metateza, suglasnička skupina *ѡр-*, itd. Posebna je pozornost posvećena glasovnim promjenama, odnosno njihovim grafijskim ostvarajima pri adaptaciji grčkih posuđenica.

Slijedi poglavlje o morfološkim obilježjima rukopisa u kojemu su opisane sve vrste riječi. Za imenice je karakteristično miješanje osnova, stara pojava koja je zamijećena i u staroslavenškim rukopisima. Za razliku od imenica, u glagolskim je oblicima zabilježena velika arhaičnost. Potom se raspravlja o nekim osobitostima u pridjevskim promjenama: složenoj zamjeničkoj promjeni, upotrebi sintetičkoga komparativa, primjerima uporabe superlativa. U poglavlju o zamjenicama ukazuje se na brojne inovacije kod osobnih zamjenica, pri čemu autorice uspoređuju stanje u *Orbelskome triodu* sa stanjem u drugim makedonskim rukopisima: *Bolonjskome psaltiru*, *Radomirovu evanđelju* i *Radomirovu psaltiru*. Pri opisu glagolskoga sustava

autorice se zadržavaju na nekim karakterističnim nastavcima, npr. u 3. l. jd. prezenta čuva se nastavak *-tv*, u 1. l. mn. prezenta obično je *-mb*, a rjeđe *-me*, što je još jedna potvrda za makedonsku provenijenciju rukopisa. Nastavak *-me* je utjecaj živoga narodnoga govora, a susreće se u *Bolonjskome psaltiru*, *Ohridskome apostolu*, *Bitolskome triodu*, *Radomirovu psaltiru* itd. U morfološkoj raščlambi rukopisa nadalje se raspravlja o dvojinjskim oblicima, participima itd.

Među sintaktičkim obilježjima posebno se ističu neke osobitosti koje su najčešće nastale kao rezultat utjecaja balkanske jezične sredine: ponavljanje prijedloga, ponavljanje zamjenica, negacija, redosljed klitika, udvojen objekt, da-konstrukcija, apsolutni dativ itd.

Među jezičnim razinama najviše je prostora posvećeno leksičkoj. Ovdje se rukopis promatra s kronološkoga aspekta, odnosno razlikuje se arhaičan sloj i noviji sloj leksema. U arhaičnome sloju izdvaja se onaj leksički segment koji povezuje rukopis s kanonskim tekstovima ili s rukopisima Ohridske književne škole, npr. *vyja*, *vblajati*, *gogъnivъ*, *ženiъ*, *šui* itd. Autorice ističu da je za *Orbelski triod*, slično kao i za ostale triode makedonskoga podrijetla, karakteristično čuvanje moravske tradicije, velika konzervativnost i mnogobrojni arhaizmi, kao i grecizmi. Posebno je važno da se u ovome rukopisu uz grecizme često koriste i slavenske inačice, a katkad i više njih, što ukazuje na bogatu sinonimiju.

U *Orbelskome* je *triodu* potvrđen i mlađi leksički sloj karakterističan za Preslavsku književnu školu: *zaušiti*, *zlvčъ*, *žlvčъ*, *odežda*, *raspęti*, *svborъ* itd.

U leksičkoj raščlambi posebna je pozornost posvećena grecizmima, pri čemu autorice ističu da se oni odnose prvenstveno na crkvene, odnosno liturgijske termine: *antifonъ*, *kanonъ*, *kondakъ*, *liturgija*, *oktoiъ*, *psalmъ*, *triodъ*, *troparъ* itd. Među grecizmima velik se dio odnosi i na apstraktni leksik.

Nadalje se izdvaja jedan sloj protobugarizama karakterističnih za *Orbelski triod*: *bisъrъ*, *boljarъ*, *kumirъ*, *pečatъ*, *vъsue*, *črъtogъ*, *krъmъčii* itd. Autorice posebno navode niz različitih leksičkih varijanti karakterističnih za ovaj rukopis, pod čime se podrazumijevaju dva ili više leksema istih ili srodnih značenja koji se zamjenjuju pri prepisivanju, na paralelnim mjestima u tekstu, npr. *bolēznъ* – *nedogъ*, *(po)brъzo* – *skoro* – *ędro*, *varъ* – *znoi* itd. Osim toga, zasebno je analiziran himnografski i parimejni tekst kao i

tekst uputa iz tipikona, pri čemu je zaključeno da tekst tipikona ne podliježe strogim normama, pa je u tom dijelu najznačajniji udio narodnoga govora, odnosno piščeva leksika.

Posljednje je poglavlje posvećeno tvorbenim osobitostima u kojemu su izdvojeni primjeri iz *Orbelskoga trioda* poznati iz kanonskih rukopisa. Kao zasebna skupina navode se specifični produktivni sufiksi i prefiksi te se donosi njihova semantička interpretacija. Prefiksacija je najčešći način tvorbe glagola. Prefiks može biti nositelj gramatičkoga značenja, pri čemu dolazi do promjene glagolskoga vida, a istovremeno može biti i nositelj leksičkoga značenja, odnosno određene leksičke nijanse. Prefiksacija je kod glagola posvjedočena u najstarijim rukopisima makedonske redakcije, npr. u *Dobromirovu evanđelju*.

Nakon detaljne analize rukopisa slijedi *Преглед на содржината* u kojemu se iznosi tabelaran prikaz sadržaja rukopisa iz kojega se mogu vidjeti čitanja sa svim pjesmama koje su potrebne za određeni dan. Taj pregled omogućava lakši uvid u sam tekst trioda, kao i usporedbu s drugim tekstovima. U pregledu su uz himnografski dio dodana i biblijska mjesta u rukopisu.

Slijedi tekst *Orbelskoga trioda*, jednoga od najpsežnijih rukopisa makedonske redakcije i vrijedna rukopisa za povijest slavenske pismenosti, a posebice povijest makedonske redakcije crkvenoslavenskoga jezika, koji je sada postao dostupan mnogim istraživačima.

Izdanje *Orbelskoga trioda* obuhvaća detaljnu jezičnu raščlambu na svim razinama, grafijskoj, fonološkoj, morfološkoj, leksičkoj, sintaktičkoj i tvorbenoj, koja potvrđuje da taj rukopis ima karakteristične jezične crte makedonske redakcije, ali i velik broj arhaizama, posebice na leksičkoj razini. Obiluje leksičkim jedinicama i novotvorbama koje se ne nalaze u drugim slavenskim rukopisima. *Orbelski triod* je iznimno obiman rukopis makedonske redakcije i žanrovski prilično raznolik. Stoga autoricama treba odati priznanje što je takav rukopis postao dostupan svim zainteresiranim. Ova iznimno vrijedna knjiga može poslužiti za komparativno proučavanje ostalih crkvenoslavenskih tekstova istoga žanra, kao i svima onima koji se bave crkvenoslavenskim jezicima, a posebice makedonskom redakcijom.

MARINKA ŠIMIĆ